

УДК 171:17.023.31(045)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ СУБ'ЄКТА МОРАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ЗА ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

СТУКАЛО О.О.

Київський національний лінгвістичний університет

Пропонована стаття спрямована на розкриття еволюції суб'єкта моральної дії за доби глобалізації. Це завдання передбачає з'ясування соціальних чинників трансформації сучасної моральності, способів моральної регуляції та ціннісних настанов сучасного індивіда. Виклад теми завершується аналізом місця етики в розв'язанні тих проблем, які постають внаслідок трансформації моральності.

Ключові слова: мораль, моральність, етика, глобалізація, прикладна етика, індивідуалізм, індивідуалізація, автентичність, свобода, ідентичність.

Предлагаемая статья направлена на раскрытие специфики эволюции субъекта морального действия в эпоху глобализации. Решение этой задачи предусматривает рассмотрение социальных условий трансформации современной нравственности, способа моральной регуляции и ценностных установок индивида. Изложение темы завершается анализом места этики в решении тех проблем, которые возникают вследствие трансформации нравственности.

Ключевые слова: мораль, нравственность, этика, глобализация, прикладная этика, индивидуализм, индивидуализация, автентичность, свобода, идентичность.

This paper aims to reveal the evolution of the subject of moral action in the age of globalization. This task implies finding out social factors behind the transformation of contemporary morality, ways of moral regulation and value systems of a modern individual. The paper is completed by the analysis of the place of ethics in solving the problems we face as a result of morality transformation.

Key words: morality, moral regulation, ethics, globalization, applied ethics, individualism, individualization, authenticity, freedom, identity.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси сучасного соціокультурного простору загострюють проблему духовності, актуалізуючи тим самим звернення до етичної проблематики. Адже тема духовності не може розглядатися поза темою моральності особистості. Як писав С.Б. Кримський: “Духовність – це ціннісне долебудівництво особистості... Внутрішнє самостояння і виявляється можливим завдяки духовності, яка перекладає універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особи на етичній основі” [15, с. 421].

За доби глобалізації спостерігається зростання ролі етичної регуляції: на етичних принципах ґрунтуються конституції демократичних країн, етичні принципи стають основою діяльності міжнародних організацій, засад міжнародного співробітництва, вагомого значення набувають професійні етичні кодекси. Поряд з цим дуже часто сучасність розглядається з критичної точки зору – як така, що характеризується занепадом моральних цінностей, моральним релятивізмом, втратою дієвості моральної регуляції та постанням суб'єкта, байдужого до моральної рефлексії. Характеристика сучасного стану моральності набуде іншого забарвлення, якщо ми аналізуватимемо нові контури моральної ідентифікації у спектрі трансформаційних процесів соціокультурного простору, адже проблеми сьогодення вже не можливо вирішити в межах модерної, а тим паче, традиційної етичної парадигми.

Наразі ми можемо констатувати знікнення змісту моральності, який по-своєму узгоджується з новим етапом розвитку суспільства, а отже, характеризується зміною нормативно-ціннісної структури моральної свідомості та переформуванням суб'єкта моральної дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасного етапу розвитку моральності здійснюється в контексті загального аналізу суспільних процесів (У. Бек, Д. Белл [7], З. Бауман [5] та ін.). Безпосередньо до аналізу моральності за доби глобалізації звертаються Е. Макінтайр, Ч. Тейлор [22], К.-О. Апель, Ю. Габермас та ін. На пострадянському просторі – це праці А.А. Гусейнова [13], Р.Г. Апресяна, В.І. Бакштановського [3], Є.В. Беляєвої [9]. Серед українських учених заслуговують на увагу дослідження Т.Г. Аболіної [1], В.А. Малахова, А.М. Єрмоленка [14] та ін.

Одним із основних нагальних завдань є пошук дієвих механізмів моральної дії, які відповідали б запитам сьогодення, що, в свою чергу, потребує дослідження еволюції суб'єкта моральної дії та його ціннісних орієнтацій. Саме це й становитиме *мету даної статті*.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань: проаналізувати соціальні передумови та чинники зміни нормативно-ціннісної структури моральної свідомості сучасного суб'єкта моральної дії; виявити специфіку його ціннісних орієнтацій за доби глобалізації; дослідити трансформацію механізмів моральної регуляції; охарактеризувати можливі шляхи формування конструктивної моральної поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все звернемося до аналізу соціальних передумов, тих основних чинників, які впливають на трансформацію нормативно-ціннісної структури свідомості сучасного суб'єкта моральної регуляції.

Глобалізаційні процеси, основу яких становили інтернаціоналізація економіки, ідея створення єдиного світового ринку, призвели до зміни світових економічних відносин, що визначають на сьогодні специфіку соціального розвитку. Сучасна система світового господарства опосередковано впливає на специфіку системи моральності і задає критерії моральної мотивації. “Наше суспільство – суспільство споживання... Спосіб, у який сьгоднішнє суспільство “формує” своїх членів, диктується в першу чергу обов'язком відігравати роль споживачів. Нормою, що її наше суспільство навіть своєм членам, є здатність і бажання грати цю роль” [4, с. 66]. Незалежно від власних ціннісних переваг, навіть сповнених поваги до духовності, сучасний індивід практично відтворює визначальне значення економічного чинника у своїй життєдіяльності. Це призводить до формування такого суб'єкта моралі, який зорієнтований на інструментальні цінності та утилітарні, прагматичні ідеали. Утверджується пріоритет інструментального мислення: вибір найекономічніших засобів для досягнення певної мети, досягнення максимуму ефективності, що провокує ставлення до Іншого як до засобу, інструменту для реалізації власних проєктів (пригадується І. Кант та друге формулювання його категоричного імперативу, якому так часто суперечать сучасні умонастрої) [21]. Пересічний учасник моральних відносин не має часу на роздуми з приводу “вічних питань” моралі, тому що вони не здаються йому суттєвими для постановки та реалізації практичних завдань. Його цікавить те, що має безпосереднє відношення до покращення результату практичної діяльності. Як наслідок, в етиці спостерігається зростання уваги до конвенціоналістських етичних теорій, актуалізуються прикладні дослідження [8].

Процеси глобалізації загострюють проблему пошуку моральних універсалій, які б урегулювали плюралістичність поглядів усіх учасників світової спільноти. Ця проблема постає з особливою гостротою з огляду на виклики екологічної катастрофи, яка виступає вагомим інтегруючим фактором: морально неконтрольована діяльність людини набуває загрозливого характеру для подальшого виживання людства. Наразі екологічна етика вказує на необхідність інституалізації моралі, адже сучасні загальнопланетарні проблеми “суспільства ризику” (У. Бек) потребують, на думку Г. Йонаса, свідомого суб'єкта моральної дії, відповідального за майбутнє всього людства [6]. Згадаймо, зокрема, сучасний імператив

етики, постульований Г. Ионасом у праці “Принцип відповідальності. Досвід етики для технологічної цивілізації”: “Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності відповідали підтримці справді людського життя на Землі”.

За доби глобалізації набувають трансформації традиційні моральнісноутворюючі чинники, такі як сім'я, держава, церква (наприклад, показовою у даному річизі виступає вже класична позиція Е. Тоффлера стосовно генези “нуклеарної сім'ї” саме у “третій хвилі” розвитку суспільства). Так, новим впливовим моральнісноутворюючим фактором за доби інформаційного суспільства стають ЗМІ. Як стверджує у своїй праці Дж. Ваттімо: “В рожденні общества постмодерна решающая роль принадлежит масс-медиа” [10, с. 11]. Ця обставина становить, на нашу думку, одну з основних проблем для конститування суб'єкта моральної дії. Заангажовані ЗМІ, вплив яких на формування моральних переконань є надзвичайно вагомим, маніпулюють масовою моральною свідомістю, моральними цінностями заради досягнення прагматичних цілей, перетворюючи цінності на елемент піару чи на “рекламний продукт” [8]. Загалом, вплив інформаційного суспільства на моральність через розвиток інформаційних технологій, “екранну культуру”, мережеву комп'ютеризацію, перехід до візуальних засобів інформації – тема, яка потребує окремого дослідження.

Не можна залишити поза увагою релігійний чинник. Незважаючи на те, що сучасна епоха віддає перевагу ціннісно-нормативним програмам утилітаризму та гедонізму, можна відзначити зростання уваги до духовних цінностей та звернення до екзистенційних проблем смислу життя. Також свідченням цього є виникнення й поширення новітніх релігійних рухів. Але чи можуть бути дієвими для сучасного суб'єкта релігійні засади моральності? Слушною щодо значення релігійного чинника в сучасній системі моральності, на нашу думку, є позиція Ю. Габермаса: “З переходом сучасних суспільств до світоглядного плюралізму релігія та закорінений в ній етос як публічна засада значущості спільної для всіх моралі розпадаються. Принаймні значущість загальнообов'язкових моральних правил годі вже пояснювати підставами й інтерпретаціями, передумова яких – існування та провідна роль трансцендентного Бога-Творця і Бога-Спасителя” [12, с. 19]. З огляду на секуляризаційні процеси, наша моральна мотивація не може вже однозначно спиратися на релігійне підґрунтя. Хоча, варто відмітити, для окремих культурних регіонів, для певних спільнот релігійний чинник зберігає своє значення. Наприклад, деякі дослідники, визнаючи домінування секуляризаційних процесів, усе ж таки стверджують можливість відродження ортодоксального християнства: “Христиане могут использовать смерть модернизма, чтобы исповедовать историческую библейскую веру потерянного и смущенному поколению” [11, с. 215]. Зокрема, питанню секуляризації присвячена остання праця Ч. Тейлора “Секулярна доба” [22]. Серед основних ознак секуляризації суспільства зазначено такі: зменшується роль релігійної практики, віри; для суб'єкта втрачає значення належність до певної конфесії; збільшується набір типів діяльності, які, загалом визначаючи життя індивіда та суспільства, не мають відкритої релігійної присутності (наприклад, сфера економічного розвитку, політичне адміністрування, мистецтво). Як результат, змінилося місце релігії у суспільстві та житті окремих осіб: релігія втрачає свій внутрішній смисл, спостерігається захоплення лише зовнішніми елементами, інколи присутня комбінація різних релігій (одна церква вже не охоплює всі сфери життя). Влучне пояснення значення релігії для нашого сучасника подає Д. Белл, котрий відзначає крах релігійних інститутів та відродження уваги до релігійних практик в секуляризованому постіндустріальному суспільстві, реакцією на що став швидкий розвиток альтернативних релігійних організацій та груп: “Религии нередко процветали в те времена, когда исчезали надежды... Прежние социальные связи разрушаются, и люди перестают понимать, во что они верят, к какой общности принадлежат, кто их друзья, а кто – враги. Поэтому в религиозной жизни братство, община или приход в большинстве случаев оказываются важнее абстрактного символа веры” [7, с. 72].

Проблема сучасного суб'єкта моральної дії – втрата індивідом зовнішніх орієнтирів, горизонтів смислів, яка призводить до кризи ідентичності. Людина втрачає базові моральні орієнтації, тобто, звертаючись до термінології Ч. Тейлора, єдину “систему координат” (framework) – те, що становить основу для моральних суджень і уявлень, те, що наділяє смислом найглибші моральні реакції, становить духовне підґрунтя моральних суджень. Це певна світоглядна структура, яка створює контекст орієнтації у вчинках та допомагає визначити вимоги, виходячи з яких люди оцінюють своє життя та визначають міру його повноти. Вона пов'язана з формуванням уявлення про “смыслову основу” будь-якої окремої особистості та, власне, уможливує її самоздійснення [20]. Але найбільш парадоксальним є той факт, що, можливо, сучасна людина і не потребує виваженої системи координат та раціоналізованої, осмисленої мотивації своїх дій і морального вибору. Тож давайте спробуємо з'ясувати принаймні – чому? Та спробуємо відповісти на це надзвичайно важливе питання, поставлене ще І. Кантом: “що я повинен робити” за даних обставин? Тому що “сучасний суб'єкт моральної дії” – це кожен з нас.

Так, ключовим принципом, який визначає специфіку поведінки й умонастрою сучасного суб'єкта моралі та має неоднозначну оцінку і наслідки для моральності, є індивідуалізм. На нашу думку, саме світоглядне утвердження принципу індивідуалізму обумовлює критику та несприйняття постмодерної моральності з точки зору представників попередніх систем моральності. (Зокрема, Ч. Тейлор визначає індивідуалізм як одну з “трьох хвороб сучасності”, тобто тих особливостей нашої сучасної культури, які сприймаються як прояв її занепаду [21]). Становлення принципу індивідуалізму як системоутворюючої ідеї морального світогляду й альтернативного принципу на протигагу колективізму традиційної моральності відбулося ще за доби Модерну, що передбачало пріоритетність особистості та її ціннісних орієнтацій порівняно з суспільними ціннісними установками, визнання ідеалом модерної моральності self-made man (“людини, яка зробила себе сама”). Наразі, як зазначає білоруська дослідниця Є. Беляєва, модерний принцип індивідуалізму, який базувався на автономії особистості, зазнав суттєвих змін: “Автономного индивида, конституировавшего свои внутренние моральные убеждения путем рациональных процедур, сменил модульный индивид с гибкой идентичностью. Его индивидуализм выражается не столько в индивидуальной деятельности, сколько в индивидуальности потребления, а также в индивидуальности образа жизни” [9]. Багато хто з сучасних дослідників звертають увагу на поглиблення індивідуалізації, надіндивідуалізацію як одну з характерних рис суб'єкта за доби глобалізації (З. Бауман, У. Бек, П. Козловські). Зокрема, З. Бауман у своїй праці “Текущая современность” зазначає: “Дело в том, что люди больше не “рождаются” со своей индивидуальностью... Необходимо становится тем, кем является человек, – это особенность современной жизни, – и только жизни (а не “современной индивидуализации”, что является, очевидно, плеонастическим выражением: говорить об индивидуализации и о современности – это говорить об одном и том же социальном явлении). Современность заменяет гетерономное определение социального положения обязательным самоопределением” [5, с. 39].

За доби індивідуалістичного гуманізму найвищою цінністю визнаються життя та воля окремої людини (“людей більше не приносять у жертву вимогам вищих священних порядків”) [21, с. 6]. Саме за сучасної доби уявлення про те, що мораль важливіша за життя, було поставлене під сумнів (це, до речі, свідчить про повернення до вітальних цінностей, праобраз яких знаходимо ще за доби архаїки). Адже в класичній етиці панувало уявлення про те, що цінність має лише гідне моральнісне життя. “Індивідуалізована” людина має право обирати власний спосіб життя, людина може свідомо та вільно вирішувати, яких переконань дотримуватися, з якими ціннісними пріоритетами співвідносити свої дії, для неї втрачає силу такий визначальний традиційний механізм моральної регуляції як тиск суспільної

думки. Більше того, ці можливості людини є захищеними правовою системою демократичних суспільств. На відміну від традиційного зразка моральності, який базувався на праві більшості, сучасне західне суспільство, визнаючи свободу індивіда вищою цінністю, зорієнтоване на забезпечення прав меншості й права кожного конкретного індивіда на самореалізацію та самоздійснення. “С изживанием идеи некоей рациональности, центральной для истории, мир всеобщей коммуникации взрывается, превращается в множество “локальных” рациональностей. Меньшинства – этнические, сексуальные, религиозные, культурные или эстетические – заявляют о себе; и их более нельзя замалчивать и репрессировать, опираясь на идею существования лишь одной истинной формы человечности, которая подлежала бы реализации и пренебрегала бы всеми индивидуальностями – ограниченными, эфемерными, случайными” [10, с. 16]. Будь-який спосіб самореалізації є морально нейтральним: тобто ми не можемо, наприклад, розглядати як морально невинуваті та засуджувати одностатеві стосунки чи релігійний вибір, який не є традиційним для даної спільноти. До речі, яскравою демонстрацією таких умонастроїв Європи є перемога на Євробаченні Кончіти Вурст (що знайшло різкий осуд з боку російського суспільства, яке на сьогодні певною мірою тяжіє до фундаменталізації традиційної моральності й частково заперечує ідеї індивідуалістичного гуманізму). Плюралістичність позиції постмодерного суспільства полягає в тому, що кожна група має право висловлювати свої погляди, вести власний спосіб життя, які повинні бути прийняті суспільством як такі, що є законними та заслуговують на моральне визнання.

Обґрунтування й пояснення таких орієнтацій сучасного суспільства знаходимо в працях Дж. Ролза, Р. Дворкіна, У. Кімлічка: “Це лібералізм нейтральності. Одна з його основних доктрин полягає в тому, що ліберальне суспільство повинно зберігати нейтральність щодо питання, у чому полягає добре життя. Добре життя – це те, чого кожна особа прагне у свій власний спосіб, і, якщо уряд займе якусь певну позицію з цього питання, йому бракуватиме неупередженості, і, таким чином, рівної поваги до всіх громадян” [21, с. 19]. Ліберальний режим всезагальної рівності однією з найвищих цінностей стверджує людську гідність та повагу до неї. З цим пов’язана актуалізація за сучасної доби такої цінності як толерантність, яка, по суті, у сучасному контексті сполучається з утвердженням цінності особистості і її вимог [17].

Для нашої доби стає характерною “культура самоздійснення”, для якої є неприйнятною апеляція до абстрактних ідеалів, але в ній, як стверджує Ч. Тейлор, все ж таки присутній певний моральний ідеал – ідеал автентичності. Цей моральний ідеал, який стоїть за самоздійсненням, полягає у тому, щоб бути чесним перед собою, мати свої цінності та не заперечувати цінності Іншого. “Бути чесним із собою – означає бути чесним зі своєю самотністю, яку лише я можу артикулювати й відкрити. Висловлюючи самотність, я також визначаю себе самого. Я реалізую потенціал, що належить виключно мені. Саме ця ідея лежить в основі сучасного ідеалу автентичності...” [21, с. 28]. (Більш докладно це питання вже розглядалося автором у попередній статті [19]).

Фактичне нівелювання поняття “доброго життя”, тобто чіткого визначення морально належного, призводить до необхідності перегляду класичного трактування моралі (в його кантівському розумінні), яке відповідало моральним запитам доби Модерну. Дослідниками ставиться під сумнів актуальність у цій суспільній ситуації першого формулювання категоричного імперативу з його орієнтацією на універсальність. На цю обставину звертає нашу увагу і Е. Макінтайр: “Ми справді володіємо подобою моралі, ми продовжуємо використовувати багато ключових виразів. Але ми (значною мірою, якщо не цілковито) втратили наше як теоретичне, так і практичне розуміння моралі” [16, с. 11]. З точки зору класичної етичної парадигми та попередніх систем моральності, індивід постмодерну знаходиться “по той бік добра і зла”, а основні оціночні категорії нездатні вже стати

практичними спрямовуючими орієнтирами сучасної моральної свідомості. Наслідком є зростання морального релятивізму, який передбачає виправданість особистої моральної позиції кожного, відносність уявлень про належне, власне розуміння того, що справді має цінність. Отже, втрачається сила таких механізмів моральної дії традиційного та модерного суспільства, як тиск суспільної думки та моральний обов'язок – його ригористична форма перетворюється на чисту умовність. Це й актуалізує перед нами завдання пошуку дієвих механізмів моральної регуляції, тих цінностей, які б об'єктивно відповідали духу сучасності, як уже зазначалося на початку статті.

Якщо моральний суб'єкт доби Модерну визначав свої моральні переконання шляхом їх раціонального обґрунтування, то в сучасній суспільній свідомості ми спостерігаємо активізацію архаїчних уявлень: індивід діє, виходячи з власної волі, і вже самою дією та її наслідками визначає свою мораль, не звертаючись до раціонально обґрунтованої мотивації в своїх діях. “Парадоксальним образом такой субъект напоминает персонаж героического эпоса: что есть нравственность, он полагает самым своим существованием, а не следует внеположенным его жизни нормам поведения. Так крайности сходятся: гипериндивидуальный субъект современности в своих моральных реакциях подобен архаическому человеку, у которого не норма, а собственная воля является основанием поведения” [8, с. 409]. Деякі дослідники, осмислюючи сучасний етап розвитку суспільства, звертаються до поняття “неоархаїка” (А.И. Неклеса [18], А.Е. Чучин-Русов).

Як відомо, цінність свободи набуває актуалізації ще за доби Модерну: автономний індивід спирався на гарантовані економічні та політичні права, які уможлилювали його свободу, що поставала як його моральний обов'язок, обов'язок творення себе. Свобода за доби глобалізації змінює свій смисл, вона постає, перш за все, як свобода вибору [9]. Сучасний індивід постійно перебуває у стані вибору, оскільки ніщо не є наперед визначеним та гарантовано тривалим: місце проживання, громадянство, характер занять, форма сім'ї, ба, навіть, стать. Ця ситуація постійного вибору переноситься і на сферу морального: тепер сам суб'єкт моральної дії обирає ту моральнісну систему, яка відповідає конкретній ситуації. Тепер не суб'єкт має відповідати моралі, а мораль добирається індивідом для кожного неповторного випадку. На думку Е. Макінтайра, за такої моральної ситуації єдиною етичною теорією, яка є адекватною такому стану, є емотивізм – коли моральні судження ґрунтуються на особистому виборі, особистій емоції суб'єкта поза будь-якими стандартами: “Я схвалюю це – отже, це й роби” [16]. Набута свобода є результатом звільнення від старих моральних засад, відбувається “розчаклування світу”, втрачається визначальність звичаїв та норм суспільства, індивід звільняється від ієрархічності суспільного устрою. Але поряд з цим втрата дієвого нормативного регулювання поведінки через соціальний примус, стан відсутності або ж неясності норм – аномія (у сенсі Е. Дюркгейма) несе справжню загрозу індивіду. Адже саме норма дійсно звільняє людину від рабства, яке ховається всередині самої людини, в її досоціальной та асоціальной природі [5, с. 27]. Тож весь тягар відповідальності тепер лягає виключно на самого індивіда [19]. Крім того, така, здавалося б необмежена, свобода має суперечливий характер: інституції та структури сучасного суспільства обмежують насправді наш вибір, змушуючи надавати перевагу інструментальному мисленню, диктують певний стиль життя [21]. Наприклад, важко уникнути визначальної ролі економічного фактору у власному житті, інакше Ви ризикуєте опинитися на узбіччі соціального життя, тобто опинитися у стані “бродяги” (за термінологією З. Баумана) [4].

Серед негативних наслідків гіперіндивідуалізації є “втрата героїчного виміру життя”: людина зосереджується виключно на власному приватному житті, втрачає здатність сприймати проблеми, які виходять за межі особистого інтересу. Зникає почуття “вищої мети” (“того, за що можна вмерти”), що врешті-решт призводить до зосередженості на власній особі

та втраті відчуття інтерсуб'єктивної причетності до суспільства. Це, насамперед, виявляється у появі індивідуаліста-конформіста, який прагне лише власного самовираження в межах існуючого соціального порядку; складається “культура нарцисизму”, “Я-покоління”. Але парадоксальним наслідком цієї гіперіндивідуалізації стає уніфікація: так, між людьми, які прагнуть бути виключно самими собою та поривають з традиційними формами спільнотності, з'являються нові форми залежності, у які не потрапила би людина, вкорінена в певній традиції.

Охарактеризуємо одну з основних проблем, з якою стикається сучасний індивід – “кризу ідентичності”. Адже зараз певною мірою втрачаються чітко визначена соціальна роль і класова приналежність всередині нації та держави, що задавали критерії ідентичності суб'єкту модерної доби. Під впливом глобалізації руйнуються великі соціальні групи, зокрема класи: ні освіта, ні професія, ні накопичена власність не роблять людину захищеною від змін у житті – відбувається поглиблення індивідуалізації “життєвої долі”. “Если быть кратким, “индивидуализация состоит в преобразении человеческой “идентичности” из “дано” в “найти” и возложении на отдельных людей ответственности за выполнение этой задачи и за последствия (а также побочные эффекты) их действий” [5, с. 39]. Індивід тепер зараховує себе до різних локальних спільнот, набувають ваги такі об'єднання, як фемінізм, рухи за права людини, за охорону середовища; також люди схильні групуватися навколо первинних джерел ідентичності (релігійних, етнічних, територіальних).

Чи означає це, що становлення нової системи моральності неминуче передбачає відмову від традиційних норм та цінностей? Адже процеси глобалізації не є рівномірними стосовно різних культур, країн та індивідів. Зокрема, З. Бауман розрізняє два типи людей, що складаються під впливом глобалізаційних процесів: “туристи” (ті, хто користується всіма можливостями глобалізації) та “бродяги” (ті, хто знаходиться на периферії глобалізаційних процесів) [4]. Крім того, можна констатувати, що основна частина населення продовжує вести традиційний спосіб життя (особливо сільська місцевість залишається оплотом традиціоналізму). Також спостерігається таке явище, як фундаменталізація традиційної моральності, яка характеризується поверненням моральності до найбільш ранніх, майже архаїчних форм: догматизація нормативних приписів, спрощення системи регуляції до рівня дотримання звичаїв під контролем суспільної думки, агресивна нетерпимість до всього нового й чужого [8]. Найчастіше релігійний і моральнісний фундаменталізм є закономірною реакцією найбільш вразливих (таких, що не мають соціальної перспективи) регіонів та соціальних груп на динамічні процеси глобалізації. Хоча, це може бути і світоглядним вибором тієї чи іншої спільноти.

Такою є плюралістична картина моральності за доби глобалізації, яка, однак, ставить завдання універсалізації моральних вимог саме з огляду на глобалізаційні процеси. Тому виникає питання про безумовні належності, джерело та основу моралі. Адже, якщо не існує чогось безумовного, якщо засадничі ціннісні уявлення не піддаються граничному обґрунтуванню, тоді не існує загальнозначущих моральних належностей. Якщо визнати рівноцінність норм того чи іншого етосу, тієї чи іншої спільноти, то це рівнозначно відмові від етичних суджень взагалі, що призводить до релятивізму, а зрештою – до етичного нігілізму. Отже, на які певності має спиратися людина у своїх моральних судженнях та рішеннях? Чи можливе за наявності розмаїття світоглядних уявлень та ціннісних уподобань існування нерелятивної етики як універсальної?

Сучасна моральна теорія представлена двома підходами до вирішення цього питання. Так, універсалістська макроетика (К.-О. Апель, Ю. Габермас, В. Гьосле та ін.) розробляється на засадах комунікативної парадигми, звертається до дискурсивного обґрунтування принципів моралі, взаємовідношення універсалістських норм з цінностями традиційних етосів соціокультурних життєвих форм [2]. Запроваджується принцип “ідеальної комунікативної

спільноти” як контролюючої інстанції, яка забезпечує прийняття будь-яких моральних норм, передбачається процедура обговорення, дискурсу, всі учасники якого є рівноправними та приходять до згоди шляхом аргументації. Обґрунтування етичних норм здійснюється на основі принципу справедливості та досягнення взаєморозуміння. Протилежну позицію щодо представників комунікативної теорії займають комунітаристи (Е. Макінтайр, Р. Рорті, М. Фуко, Р. Бубнер, В. Клюксен, Ч. Тейлор та ін.), які відходять від універсальних норм, надаючи перевагу різноманітним етосам та цінностям соціокультурних форм життя, тим самим стверджуючи неможливість обґрунтування етики, яка була б універсально значущою і загальнообов'язковою для різноманітних етносів, націй та культур [16].

Оскільки в сучасному суспільстві, (суб'єкт моральної дії якого прагне, в першу чергу, свободи та самореалізації, як ми вже зазначали вище), перестали домінувати механізми трансляції моральнісного досвіду, які були дієвими в межах традиційної системи моральності, виникає потреба в прикладній етиці, яка на сучасному етапі розвитку суспільства могла б виконати цю функцію. Також, можливо, нова інституалізація моралі, становлення колективного суб'єкта моралі зніме з індивіда вагу моральних обов'язків. Недаремно сьогодні спостерігається тенденція етизації різних сфер життєдіяльності людини, яка пов'язується з появою прикладної етики, що пропонує таку процедуру морально-етичного мислення, яка є органічним синтезом теорії та практики (адже багато вимірів моральної практики не можуть обійтися без теоретичного осмислення та обґрунтування).

Прикладна етика функціонує в конкретних формах людського буття – як то політика, економіка, виховання, комунікація тощо, а отже, етичні принципи починають виконувати більш дієву практично-регулятивну функцію завдяки залученню їх різними соціальними інститутами. Виникає необхідність здійснення етичної експертизи соціальних проєктів, прогностичне передбачення ціннісних орієнтацій для певних соціальних груп. Процедури запровадження прикладної етики передбачають через роботу в групах, організаціях спільне осмислення складних типових ситуацій, що сприятиме підвищенню розуміння наявності морально-етичного виміру, вмінню давати більш правильні оцінки та діяти відповідно до отриманого розуміння. Системна диференціація сучасного суспільства з орієнтацією кожної системи на власні особливі нормативи активізує розробку різних етик, які виконують функцію легітимації конкретних виявів людського буття. “При цьому формування, на перший погляд, начебто вузько спеціалізованої етики, призводить до значного синергетичного ефекту, до віддзеркалення у всьому соціальному просторі її моральної енергії, що є проявом природи моральності з її внутрішньою всезагальністю, органічно властивим їй універсалізмом” [1, с. 20]. Таким чином, прикладна етика, як нова стадія розвитку етики та моральності, може виступити новим вагомим моральнісноутворюючим чинником й запропонувати впровадження дієвих механізмів моральної регуляції. Саме через прикладну етику, яка здійснює безпосереднє використання теорії в практиці, моральні цінності набувають можливості реактуалізації в моральній свідомості нашого сучасника.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Представлене дослідження не претендує на вичерпний та завершений аналіз становища суб'єкта моральної дії за доби глобалізації. Це лише одна з численних спроб рефлексії щодо даного питання. Отже, сьогодні специфіка суб'єкта моральної дії обумовлюється становленням нової системи моральності, яка приходить на зміну традиційному та модерному її зразкам. Доба глобалізації привносить такі нові моральнісноутворюючі фактори, як визначальне значення економічного чинника, вплив ЗМІ на формування моральних переконань тощо. При цьому нормативно-ціннісна структура моральної свідомості характеризується зміною свого змістовного наповнення, що обумовлене процесами індивідуалізації. Така визначальна цінність, як свобода, внаслідок своєї абсолютизації набирає суперечливого змісту для сучасного індивіда: з одного боку, як простір необмеженого

вибору і можливостей самоздійснення, а з іншого – надзвичайна вразливість і незахищеність внаслідок втрати однозначних нормативних засад поведінки та зростання особистої відповідальності. Виклики сучасності також зумовлюють необхідність залучення прикладної етики в якості можливого дієвого моральнісноутворюючого чинника.

Оскільки заявлена тема є достатньо широкою, то подальшої розробки потребують деякі означені у статті аспекти. В першу чергу, це питання моральнісноутворюючих чинників, зокрема, проблема впливу інформаційного суспільства на моральність та пошуку можливостей конструктивної дії “екранної культури” на зміст моральної свідомості пересічної людини. Необхідним в Україні наразі є етичне дослідження специфіки трансформації моральності сучасного українського суспільства, що потребує міждисциплінарного підходу та залучення досліджень зі сфери україністики, історії, етнографії. Відкритим залишається поле досліджень з прикладної етики, яка й становить сьогодні дієвий спосіб трансляції моральних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболіна Т. Г. Теоретичні та соціокультурні передумови виникнення прикладної етики / Т. Г. Аболіна // Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. та ін. Прикладна етика : [навч. посіб. / за наук. ред. Панченко В. І.]. – К. : “Центр учбової літератури”, 2012. – 392 с.
2. Апель К.-О. Етнуетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнювальність / Карл-Отто Апель // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: [підручник] / А. М. Єрмоленко ; [переклад з німецької]. – К. : Лібра, 1999. – С. 355–371.
3. Бакштановский В. И. Прикладная этика: лаборатория ноу-хау / В. И. Бакштановский, Ю. В. Согомонов ; ТюмГНГУ, Научно-исслед. ин-т прикладной этики. – Тюмень : ТюмГНГУ, 2009. – 291 с.
4. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунд Бауман; [пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 109 с.
5. Бауман З. Текущая современность / Зигмунд Бауман; [пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
6. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек ; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс – Традиция, 2000. – 384 с.
7. Белл Д., Иноземцев В. Л. Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Л. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
8. Беляева Е. В. Метаморфозы нравственности: динамика исторических систем нравственности / Е. В. Беляева. – Минск : Экономпресс, 2007. – 464 с.
9. Беляева Е. Нравственные ценности эпохи постмодерна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2653&level1=main&level2=articles>.
10. Ваттимо Дж. Прозрачное общество / Джанни Ваттимо ; [пер. с ит. Дм. Новикова]. – М. : Издательство “Логос”, 2002. – 128 с.
11. Вейз Д. Э. Времена постмодерна [Текст] : Христианский взгляд на современную мысль и культуру / Д. Э. Вейз ; [пер. с англ.]. – М. : Фонд “Лютеранское наследие”, 2002. – 240 с.
12. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; [перекл. з нім. Андрій Дахній; наук. ред. Борис Поляруш]. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
13. Гусейнов А. А. Еще раз о возможности глобального этоса / А. А. Гусейнов // Век глобализации. – 2009. – №1. – С. 16–27.
14. Єрмоленко А., Бауман Ю., Лазоренко О. та ін. Ціннісно-нормативне обґрунтування соціальних теорій [Текст]: [монографія] / А. Єрмоленко, Ю. Бауман, О. Лазоренко та ін. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 2013. – 455 с.

15. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 718 с.
16. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі / Елеседа Макінтайр ; [пер. з англ.]. – К. : “ДУХ І ЛІТЕРА”, 2002. – 436 с.
17. Малахов В. А. Етос толерантності на зламі століть / В. А. Малахов // Етос і мораль у сучасному світі / [Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова, Е. І. Мулярчук, В. Е. Верлока, В. А. Малахов]. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 117–175.
18. Неклеса А. И. Постсовременный мир в новой системе координат / А. И. Неклеса // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 11–78.
19. Стукало О. О. Етичний потенціал Іншого в контексті становлення моральної парадигми сучасної доби / О. О. Стукало // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. Вип. 16 / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – С. 190–202.
20. Тейлор Ч. Джерела себе / Чарльз Тейлор ; [пер. з англ.]. – К. : “ДУХ І ЛІТЕРА”, 2005. – 696 с.
21. Тейлор Ч. Етика автентичності / Чарльз Тейлор ; [пер. з англ.]. – К. : “ДУХ І ЛІТЕРА”, 2002. – 128 с.
22. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / Чарльз Тейлор ; [пер. з англ. О. Панича]. – К. : “ДУХ І ЛІТЕРА”, 2013. – 664 с.